

ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ: ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Вергунов В.А., д-р сільгосп. наук, проф.

(Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН)

В статье рассматриваются проблемы становления отечественного сельскохозяйственного опытного дела, делается периодизация эволюции его научно-организационной структуры. Изучается и анализируется значение областной организации сельскохозяйственного опытного дела.

In this article the problems of formation of home agricultural experiment business are examined. The division into periods of evolutions its scientifically organizational structure and the meaning of regional organization of agricultural experiment business are analyzed and studied.

У всі часи існування систем влади на українських землях вони визначали і важелі впливу на всі складові держави для її подальшого розвитку. До речі, першою із класових держав на території сучасної України, як свідчать вітчизняні історики-археологи, було Скіфське царство [1]. Еволюційний розвиток організаційних засад стосовно вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи розглянуто у різних аспектах багатьма вченими. Однак комплексного системного дослідження без політичних підтекстів і персоніфікованих, у цьому зв'язку, виключень, на жаль, ще не зроблено. Хоча проблема організації сільськогосподарської дослідної справи в Україні за часи державності безперечно представляє певний інтерес у світлі декларованого можновладцями європейського вибору та так званого болонського процесу.

Найбільш адекватне визначення сільськогосподарської дослідної справи дав один із, мабуть, найбільш успішних

її істориків стосовно України Н.І. Пшеничний ще у 1964 році [2]. У своїй докторській дисертації “Сільськогосподарська дослідна справа у Росії і на Україні від її зародження до Великої Жовтневої соціалістичної революції” він пише: “під с. г. дослідною справою мається на увазі глибоке і всебічне вивчення агрономічних, зоотехнічних і інших сільськогосподарських явищ, що здійснюються шляхом науково-дослідних досліджень і безпосередніх спостережень у природних і спеціально створених умовах з метою відпрацювання найбільш доцільних шляхів і методів

підвищення культурного рівня сільського господарства, а також пошуку інших засобів і способів для надання науково-практичної допомоги сільськогосподарському виробництву для отримання як більшої кількості, так і кращої якості сільськогосподарської продукції”. Незважаючи на те, що визначення було зроблене у розквіт радянської доби для колективного ведення сільського господарства,

воно, за великим рахунком, відповідає дійсності і сьогодні.

У незалежній Україні координацію науково-дослідної роботи у сільськогосподарській галузі здійснює Українська академія аграрних наук у відповідності до затвердженого Постановою від 22 лютого 2006 р. № 175 КМ України “Статуту”. До мережі Академії входить 125 наукових установ та організацій у вигляді 56 інститутів, 51 дослідної станції, що підпорядковані інститутам, а також 183 дослідних господарств [3]. Схематично ієрархія організаційної структури виглядає так: дослідне господарство (філія) → дослідна станція → науково-дослідний інститут → академія. Як доповнення до неї, у межах інституту, побудова наступна: лабораторія (сектор) → відділ → відділення (центр). Часи державності принесли до назв інститутів статус національний або національний науковий центр. Хоча за сутністю і структурою установи залишаються інститутами. Характерною особливістю державності країни стала фактична заміна назв обласних державних сільськогосподарських дослідних станцій на інститути агропромислового виробництва. На сьогодні в Україні залишилось тільки три установи із назвою обласна дослідна станція. Така зміна не випадкова, враховуючи, що продовжується подальший розвиток аграрної науки взагалі, який якісно поповнює кадровий склад установ. Відбувається ніби новий еволюційний крок в організаційній структурі галузевої науки, відхід від впливу поняття дослідних станцій – на координацію досліджень у регіонах, що по терміну дії фактично відбувалось протягом 20-го сторіччя.

Історія обласної організації сільськогосподарської дослідної справи в Україні безперечно чекає свого дослідника. За своєю першочерговою суттю вона фактично продовжує діяти у країні і сьогодні, але трохи за іншими принципами у роботі, ніж ті, що були притаманні радянській добі – періоду їх максимального розквіту.

У розрізі сучасного територіального поділу України кількість методично підпорядкованих дослідних установ Центрам наукового забезпечення агропромислового виробництва суттєво відрізняється. Якщо до Київського центру сьогодні входить тільки 17 провідних в країні науково-дослідних інституцій, не кажучи вже про станції та філії, то, наприклад, до Черкаського всього вісім: Черкаський інститут АПВ (головна установа), Верхняцька дослідна селекційна станція Інституту коренеплідних культур, Інститут коренеплідних культур, Державне підприємство Черкаського науково-дослідного інституту землеустрою (за згодою), Уманський державний аграрний університет, Інститут помології ім. Л.П. Смирненка, Золотоніське регіональне відділення селекції і насінництва конопель Інституту луб’яних культур, Черкаський обласний державний проектно-технологічний центр охорони родючості і якості продукції.

Ідейними творцями обласної організації сільськогосподарської дослідної справи у країні є В.В. Вінер та С.М. Богданов. Хоча над удосконаленням її структури, завдань, методології працювала ціла низка відомих вчених: В.М. Рожественський, М.К. Недокучасв, В.І. Сазанов, О.О. Сапегін, В.Г. Ротмістров, С.П. Кульжинський, Г.Г. Махів, Д.В. Домрачов, О.П. Левицький, О.Г. Дояренко, Б.К. Енкен, М.А. Сгоров та багато інших. Розгляд проблем обласної побудови дослідної справи для потреб аграрної галузі у 20-х роках минулого століття був предметом розгляду кількох Всеукраїнських з’їздів та спеціальних нарад, у тому числі і на рівні регіонів.

Перед більш детальним розглядом питання слід наголосити на окремих моментах щодо еволюції теорії та практики вітчизняної дослідної справи. Її початок має порівняно давню історію і свій відлік веде із XVIII сторіччя [4]. Хоча визначення с.-г. дослідної справи у сучасному розумінні, швидше за все, слід

розглядати як сільськогосподарську науку. В основі нововведень лежала приватна ініціатива спочатку зацікавлених, потім галузевих товариств, і тільки згодом, в кінці XIX століття, перейшли до с.-г. дослідної справи, і головне – державної зацікавленості по її побудові та її розгортанню [5].

Якщо розглядати зародження або передумови становлення сільськогосподарської дослідної справи у межах поняття Вітчизни, то сьогодні російські дослідники через сучасного президента РАСГН Г.А. Романенка вже не тільки згадують внесок заснованого Катериною II 31 грудня 1765 року Імператорського Вільного економічного товариства, а й відкрито кажуть про діяльність монастирів щодо удосконалення хліборобства, овочівництва і садівництва, а також культурного ведення бджільництва і тваринництва. Також згадується і внесок Петра I у розвиток племінної справи у тваринництві та насінництві, і особливо картоплі. А далі, вже тепер іноземні історики аграрної науки кажуть, що перші польові експерименти були закладені у 1797 році при школі прикладного землеробства біля м. Павловськ та про перший “зразковий маєток” у 1801 році у Смоленській губернії і перший учбовий хутір при Московській землеробській школі, що був створений у 1822 році. Далі росіяни вказують, що перше дослідне поле і станція для випробування сільськогосподарських машин і знарядь створюється при Петровській землеробській академії у 1877 році, а при її Ботанічному саду – перша станція для контролю насіння. Теж перша, але вже хімічна станція для проведення аналізу ґрунтів та “удобрительных матеріалов” з’являється у 1878 році при С.-Петербурзькому лісовому інституті [6]. З цими вітчизняними пріоритетами важко не погодитись, враховуючи, що з кожним

роком системність або комплексність досліджень у росіян набирає відносні оберти. Врешті-решт, російські дослідники історії галузевої науки доводять, що Росія раніше чим інші країни займалась побудовою дослідної справи. Бо Франція таке розпочала з 1835 року, Англія – у 1843 році, а Німеччина взагалі з 1851 року [7]. Якщо це так, то чому ми завжди їздили і їздимо навчатись організації дослідної справи у Європу та Америку? На жаль, забулись при цьому і предтечі дослідної справи в країні – аптекарські городи, перший з яких було створено в Україні (у Лубнах) ще у 1721 році. Та й системні дослідження у рослинництві з використання найсучасніших для того часу надбань теорії та практики галузевої науки приходяться на Імператорський Нікітський ботанічний сад, створений у 1811 році.

Державний “нагляд” або опікунство за розвитком аграрної науки припадає на час створення Указом від 26 грудня 1837 року Ученого комітету при Міністерстві державних маєтностей. До 1894 року комітет в основному погоджував або розглядав пропозиції та проекти, а також сприяв розповсюдженню закордонних здобутків на ниві науки. Проведений власний історико-науковий аналіз дає можливість зробити періодизацію еволюції розвитку найбільш значущих етапів науково-організаційної структури сільськогосподарської дослідної справи до моменту її обласної побудови та їх кількісні наслідки або наповнення через відповідну мережу.

Перший період свій початок бере з 1620 року із прийняттям Аптекарського наказу і заснуванням аптекарських городів спочатку у Москві, а згодом у Петербурзі. В Україні вони почали розгортатись з 1721 року у м. Лубни. Він проіснував до 1862 року і був ліквідований вже

як ботанічний сад. У 1770 році сад лікарських рослин засновується в Києві, а потім – у Катеринославі і Полтаві. Можна говорити про діючу для практичних цілей безсистемну мережу на основі певної зацікавленості місцевих органів влади. До неї також слід віднести акліматизаційний сад І. Каразіна, закладений у 1809 році на хуторі Основ'янці Харківської губернії, Нікітський ботанічний сад, закладений у 1812 році, зразкові ферми. Починаючи з 1825 року (Центральна біля Липецька, Північна біля Вологди, Південно-Західна біля Саратова та Луганська). На кінець 1855 року функціонує 8 ферм, а також Горигорецька землеробська школа, 4 училища садівництва і 3 училища виноробства. Крім того, в цей період велику практичну наукову роботу здійснює ціла низка галузевих товариств і особливо Імператорське Московське (з 1809 року) та Імператорське товариство сільського господарства (з 1829 року).

Другий період починається з 1861 року, що співпало із скасуванням у країні кріпосного права і своє закінчення має у 1894 році – час заснування Міністерства землеробства. Цей період поділяється на наступні етапи, які можна розглядати як роки пошуку оптимальності в організації сільськогосподарської дослідної справи при домінуючій приватній ініціативі з боку різного рівня інституцій:

I. 1861–1864 рр. – почали створюватися постійно діючі дослідні заклади (головним чином при освітніх закладах і засновані громадськими організаціями).

II. 1864–1877 рр. – організовані дослідні поля при Ризькому політехнічному інституті, Московській, Петровській академіях, Новоолександрійському інституті сільського господарства і лісівництва; в цей етап за ініціативою Д.І. Менделєєва протягом 1867–1869 років Вільне економічне товариство засновує 4 дослідні поля у Петербурзькій, Московській, Смоленській та Сибірській губерніях; у 1865 році поряд із Землеробським інститутом у Санкт-Петербурзі з'являється

Петровська землеробська і лісова академія, та ще у цей етап функціонують 4 училища: Горигорецьке, Казанське, Харківське і Маріїнське.

III. 1877–1894 рр. – починається відбуватися певна спеціалізація у дослідних установах; в 1877 році створюється в Петербурзі станція по контролю насіння, а при Петровській академії – випробування с.-г. техніки; у наступному році при Петербурзькому лісовому інституті – с.-г. хімічна станція, а при Маріїнському землеробському училищі у Саратовській губернії дослідна станція; у 1892 році до вже існуючих училищ додається ще 3; апогеєм етапу і логічним його завершенням щодо державної зацікавленості по розвитку дослідної справи стає заснування у 1884 році першої у країні постійної дослідної установи – Полтавського дослідного поля, хоча його теж створюють громадські установи – Полтавське товариство сільського господарства при підтримці місцевого земства.

На українських землях у межах останнього етапу засновується ціла серія дослідних установ, на жаль, у переважній більшості не з тривалим часом існування і теж без належної державної підтримки для вирішення практичних регіональних проблем: Немерчанська с.-г. станція (1886), Дербчанське дослідне поле (1888), Одеське дослідне поле (1894), Херсонське дослідне поле (1889), Лохвицьке дослідне поле (1890), Іванівська дослідна станція (1897), Харківська бактеріологічна станція (1888) та ін. Окремо слід сказати про мережу дослідних полів, заснованих професором А.С. Зайкевичем від імені Харківського товариства сільського господарства, починаючи з 1881 року. До речі, їх результати дали можливість отримати певну доцільність саме у системному вивченні агротехнічного питання за різних ґрунтових відмінностей, але в межах однієї кліматичної зони [10].

Третій період: 1894–1908 роки. Його потрібно пов'язати з професором П.О. Костичевим та невробоями останнього

десятиріччя XIX сторіччя. Саме П.О. Костич враховував і узагальнював накопичений досвід організації с.-г. дослідної справи та запропонував за державної зацікавленості її втілення. перший проект, згідно з яким у Європейській Росії планувалось заснувати мережу із 8 дослідних станцій районного значення, а саме: 4 для нечорноземної зони (Запольська, Вятська, Московська і Батищівська) та 4 для чорноземної (Шатилівська, Костичевська, Херсонська і Каменське дослідне поле у Катеринославській губернії). Для запланованої мережі почали готувати і відповідних фахівців. На 1897 рік поряд із вже заснованими середніми училищами функціонує 50 сільськогосподарських шкіл. На цей період припадає і прийняття першого загальнодержавного законодавчого акту стосовно с.-г. дослідної справи, а саме: прийнятого указом Миколи II 28 травня 1901 року спеціального “Положення про с.-г. дослідні заклади”. Згідно з ним встановлювалась їх типологія (дослідна станція, дослідне поле, показове господарство) і на державу покладалось заснування центральних дослідних закладів (лабораторій) і с.-г. дослідних станцій, що обслуговували досить великі території, і головне забезпечувалось бюджетне їх фінансування. У разі приватної ініціативи при створенні дослідної установи типу поля або господарства коштами забезпечувала зацікавлена особа. На початок минулого століття діяльність новоствореного міністерства дозволила розширити мережу з 9 до 60 установ, в тому числі – 24 казенних, а на 1908 рік їх кількість складала взагалі 155 дослідних закладів.

Четвертий період, найбільш складний через соціально-політичні події у країні, проіснував протягом 1908–1922 років. Його становлення і зміни у побудові теорії і практики в організації с.-г.

дослідної справи пов'язано, у першу чергу, з професором С.М. Богдановим та В.В. Вінером. Перший провів через законодавчу ініціативу 34 депутатів рішення через Державну Думу про принцип державного планування с.-г. дослідної справи на основі фізико-географічного поділу країни на області та райони. А другий розробив методологію та типологію (районні дослідні станції (для зон); місцеві (губернські) дослідні поля, дослідні ділянки, колективні досліді). Його втілення за рахунок майже дворічного широкого обговорення призвело до організації (Указом від 4 червня 1912 року) 8-ми обласних дослідних станцій і цілої серії або мережі різнотипівих установ спеціального спрямування (лабораторій, дослідних полів, дослідних господарств і ферм, молочних лабораторій, контрольно-насіненних станцій і лабораторій, розплідників і дослідних садів, дослідних скотарень). Хоча з 1909 по 1913 роки кількість казенних дослідних установ зростала на 36 одиниць, тоді як інших дослідних – на 88 одиниць. Якщо у загальній кількості на 1909 рік їх налічувалося 140, то у 1913 році – вже 264 установи. В Україні на 1913 рік рахувалося 46 дослідних установ, але не було жодної казенної [11]. Активно функціонували так звані колективні досліді. Для потреб українських земель найвідомішою була мережа дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків на чолі з С.Л. Франкфуртом [9].

Окремі питання стосовно організації та популяризації вітчизняної дослідної справи вивчалися при галузевих закладах різних видів. На 1912 рік в країні налічувалося 17 середніх училищ (в тому числі Московська землеробська школа), 24 нижчі сільськогосподарські училища і більш як 100 нижчих сільськогосподарських шкіл, із яких тільки 5 було казенних,

а інші утримувались за рахунок приватних коштів. На 1 січня 1985 року функціонувало 287 дослідних сільськогосподарських установ (в більшості дослідні станції) і 35 контрольних станцій, що проводили аналіз насіння та добрив. З боку держави щорічно збільшувались і витрати на утримання цієї мережі. Якщо в 1911 році вони склали 1,8 млн. рублів, то в 1913 році – 4,8 млн. рублів. На Україні на цей час діє 63 сільськогосподарські дослідні установи, в тому числі 18 дослідних і 12 контрольно-насінневих станцій.

Перша світова війна або, як казали її сучасники, європейська, так як і пізніше і громадянська, зупинили розвиток вітчизняної дослідної справи – іноді і з фатальними наслідками. Однак створена її побудова по обласному принципу продовжувала існувати у різних проявах. З боку існуючої революційної влади робиться тільки спроба методичної координації всіх галузевих досліджень через створення (28 червня 1917 року) Сільськогосподарського вченого комітету на чолі з В.І. Вернадським на заміну реформованого Ученого комітету Міністерства землеробства. Згодом (10 липня 1922 року) його трансформують у Державний інститут дослідної агрономії, а потім 1929 року – Всесоюзну академію сільськогосподарських наук.

Потрібно сказати, що обласна побудова галузевої дослідної справи із самого початку до остаточного встановлення радянської влади була предметом дискусій, в тому числі принципового характеру. Якщо відкинути вічні проблеми фінансування, то до головних моментів критики слід віднести: 1) неспівпадання поняття фізико-географічної області із кордонами територіальними; 2) неможливість пристосування місця розташування станції до крупних культурних центрів; 3) недостатня кількість кваліфікованих працівників, що особливо відчувалося після змін у політичному устрою держави. Головним

позитивом із цієї критики стало те, що вже нова держава не тільки переорієнтувала дослідну справу на рейки колективного господарювання, а й взяла на себе її фінансове утримання. Мало того, у 1922 році, залишивши обласну мережу функціонування с.-г. дослідної справи, відмовилася від районних дослідних установ. У деякій мірі таке рішення було виправданим з точки зору постійного розгортання та удосконалення структури побудови обласних станцій. Якщо до 1917 року вона включала 4 відділи, то на початку 20-х років налічувалось до 11 підрозділів [12]. На вересень 1922 року в Україні налічувалась 51 галузева дослідна установа, у тому числі і обласні с.-г. дослідні станції: Харківська (керівник – Б.М. Рожественський), Київська (М.К. Малюшицький), Катеринославська (Б.А. Овсянников), Одеська (Бичихін А.А.). Дослідним відділом Наркомзему УРСР керував Д.В. Домрачов [13]. Незмінною по суті залишилась і спроба перевести дослідну справу в Україні на рейки крайової побудови – теж без врахування територіального поділу, починаючи з 1923 року. Проблеми із місцевою владою, врешті-решт, завадили успішному здійсненню цього процесу.

Потрібно також зупинитись на певній особливості у подальшому розвитку побудови організаційної структури с.-г. дослідної справи в Україні. На відміну від Росії стосовно методичного керування після подій 1917 року в Україні цю справу здійснював с.-г. відділ Комісаріату землеробства. Як і в Росії, але 1 листопада 1918 року, створюється Сільськогосподарський вчений комітет України і знову на чолі з В.І. Вернадським. Його вплив на всі важелі існування дослідної справи для потреб сільського господарства протягом 1919-1925 років був винятковим як з питань координації, так і теорії та практики [14]. Особливо це відбувалось протягом 1919-1920 років. До речі, через рішення Всеукраїнської наради по дослідній спра-

ві у Києві влітку 1919 року СГВК України, як свідчать архівні документи, ледь не скасував обласну побудову галузевої науки. Однак восени I-ий Всеукраїнський агрономічний з'їзд не тільки її відстояв по суті, а й повернувся до "вінеровських" природно-історичних, сільськогосподарських та економічних районів [15]. Крім того, зібрання заснувало Всеукраїнське бюро з дослідної справи у складі М.М. Вольфа, К.Г. Маньковського та В.Я. Юр'єва [21]. Наступним кроком став II-ий Всеукраїнський агрономічний з'їзд (26-28 жовтня 1921 року), який створив вже Всеукраїнський Комітет з дослідної с.-г. справи. Таким чином, п'ятий етап був також у пошуку оптимальності побудови обласної організації с.-г. дослідної справи, що відповідала духу демократичного централізму. Створення П. Скоропадським Української академії наук у грудні 1918 року, що свою діяльність, у переважній більшості, будувала на науково-дослідних (дослідчих) кафедрах (катедрах) та інститутах, у деякій мірі застосовував такий підхід і стосовно аграрної науки, особливо стосовно інститутизації.

Тому **п'ятий період** (1922-1931 рік) пройшов під гаслом саме широкого впровадження у дослідний процес нової структури, яка мала вузькоспеціалізовану координуючу функцію без територіальних меж, але відповідні роботи виконувала і узагальнювала із широких використання існуючої обласної побудови [17]. Одним із перших засновується у 1922 році Науково-дослідний інститут експериментальної ветеринарії у Харкові та селекції у Києві. Наступного року розпочинається відлік діяльності Інституту експериментального ґрунтознавства та агрономічної хімії в Києві. Всього до 1928 року

було створено понад 30 нових дослідних установ [16].

Шостий період, що розпочався 1931 року і продовжується до сьогодні, при фактичній обласній побудові галузевої дослідної справи, має координатора (як методичного спрямування у роботі та теорії, так і фінансового розпорядника) – тепер вже у вигляді Української академії аграрних наук [18]. Академізація дослідної справи протягом існування у межах радянської доби постійно змінювала діючу мережу та її побудову [19]. У 1923 році Президія ВУАСГН замість 3-х ступеневої побудови науково-дослідних установ (інститут → зональна станція → опірний пункт) втілила у життя 2-х ступеневу систему (інститут → опірний пункт) [20]. Однак експеримент завершився у 1935 році разом із ліквідацією ВУАСГН. На 1 січня 1938 року під проводом Наркомзему України працювало 165 дослідних установ. З них: 19 інститутів, 1 філія, 47 дослідних станцій та 99 дослідних полів та опорних пунктів інститутів. А ще була розгалужена мережа так званих хатлабораторій. У 1963 році, за часи розквіту радянської доби, мережа сільськогосподарських дослідних установ складала 1310 одиниць установ, а це: 177 науково-дослідних інститутів, 29 філій, відділень та відділів науково-дослідних установ, 479 дослідних і селекційних станцій, 42 дослідних поля, 98 лабораторій, розсадників, дендраріїв, 204 дослідних та експериментальних господарств та науково-дослідницьких баз, 281 опорних пунктів науково-дослідних інститутів та дослідних станцій.

Зрозуміло, що та мережа дослідних установ, яка автоматично перейшла вже незалежній Україні, із різних причин постійно буде підлягати відповідним змі-

нам. Хоча процес новоутворення інституцій продовжується і у XXI сторіччі, однак його потрібно розглядати скоріше як перепрофілювання вже існуючих. Проте сам підхід щодо організації теорії та практики дослідного експерименту на обласному територіальному поділі майже за сторіччя існування довів свою доцільність і вірність методичного підходу. Однак поряд із реальними здобутками є і певні недоречності, пов'язані, у першу чергу, із неможливістю державного фінансування вже існуючої мережі. Тому скоріше є потреба звернутися до історичного досвіду, до подій 1917 року. Звичайно, до позитивного, коли крупні товаровиробники сільськогосподарської продукції самі були зацікавлені у результатах практичного польового експерименту. Хоча і тут є організаційні проблеми у межах глобалізації та тієї ж європейської інтеграції, пов'язаних із "прозорістю" кордонів. Скоріше потрібно йти шляхом щодо якості, а не кількості. Для такого підходу потрібно змінити політику щодо підготовки фахівців для дослідницької діяльності, знову звернувшись до кращих надбань у межах Вітчизни. Для всіх змін і перетворень потрібна не тільки зважена державницька політика при її широкому відкритому обговоренні, а й час, який все розставить на свої місця. Бо де гарантія, що еволюція не піде зворотнім шляхом!

ЛІТЕРАТУРА:

1. Попандопуло З.Х. Спят курганы темные... // Секретные материалы: Междунар. газета. – 2007. – № 15 (215) август. – С. 20-21.
2. Пшеничний Н.И. Сельскохозяйственное опытное дело в России и на Украине от его зарождения до Великой Октябрьской социалистической революции: Автореф. дис. ... д-ра с.-х. наук. – К., 1964. – 69 с.
3. Звіт про діяльність Української академії аграрних наук за 2006 рік. –К.: Аграр. наука, 2007. – 518 с.
4. Копил И.Р. Русская агрономия XVIII века: Автореф. дис. ... д-ра с.-х. наук. – М., 1949. – 26 с.
5. Вергунов В.А. Зародження і початкові етапи розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні // Наука та наукознавство. – 2003. – № 2. – С. 101-107; Вергунов В.А. Передумови зародження та становлення дослідної справи в Росії та Україні // Наукові сільськогосподарські бібліотеки у XXI столітті: Тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 26-27 березня 2002 р.) / Мінагрополітики України, УААН, ЦНСГБ. – К., 2002. – С. 14-16.
6. Романенко Г.А. Роль и место сельскохозяйственной науки в агропромышленном комплексе России // Роль и место сельскохозяйственной науки в агропромышленном комплексе России: Юбилей. сессия РАСХН, посвящ. 75-летию ее образования (23 июля 2004г.); Генетические ресурсы и биотехнология: Науч. сессия РАСХН (Москва, Санкт-Петербург, 24-25 июня 2004 г.) – М., 2005. – С.8-55.
7. Эрк Р. Н. Из истории становления сельскохозяйственной механики в России. – СПб.: СЗНИИМЭСХ, 2004. – 100 с.
8. Винер В. Областное построение сельскохозяйственного опытного дела в теории и на практике (К Всеукраинскому съезду по с.-х. оп. делу) // С.-х. оп. Дело / УССР, НКЗ, Бюро Всеукр. Съездов по с.-х. опыт. делу. – Х., 1925. – С. 3-8.
9. Вергунов В.А. С.Л. Франкфурт і розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи (1901-1920 рр.) // Історичні записки: Зб. наук. праць / М-во освіти і науки України, Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2006. – Вип. 11. – С. 204-240.

10. Вергунов В.А. Мережа дослідних полів Харківського сільськогосподарського товариства (кінець XIX – початок XX ст.): заснування, діяльність, значення // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. – 2002. – Вип. 9: Історія і філософія науки і техніки. – С. 30-33.

11. Вергунов В.А. Мережа сільськогосподарських дослідних установ у Росії та Україні перед першою імперіалістичною війною (1914-1915 рр.) // Вісник Дніпропетровського університету. – 2003. – Вип. 10: Історія і філософія науки і техніки. – С. 70-80.

12. По поводу заявления группы опытных, поданного в Научный комитет Наркомзема // С.-х. оп. дело / УССР, НКЗ, Бюро Всеукр. съездов по с.-х. опыт. делу. – Х., 1925. – С. 182-184.

13. Справочный листок по с.-х. опытным учреждениям Украины (по данным на сентябрь 1922 года). – ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 3. – Спр. 66. – Арк. 96, 96 зв., 97, 97 зв., 98, 98 зв., 99, 99 зв.

14. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918-1927 рр.): Збірник документів і матеріалів / УААН. ДНСГБ; Уклад.: В.А.Вергунов, А.С. Білоцерківська, Б.К. Супіханов, С.Д. Коваленко; Під заг. ред. М.В. Зубця, Ю.Ф. Мельника; Наук. ред. В.А. Вергунов. – К., 2006. – 528 с.; порт., фото. (Іст.-бібліогр. сер. “Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії”. Кн. 14).

15. Вергунов В.А. Розвиток сільськогосподарської науки та освіти в добу Центральної Ради // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т, ДНСГБ УААН. – К., 2002. – Вип. 10. – С. 16-23.

16. Вергунов В.А. Розвиток сільськогосподарської науки та дослідної справи

в Україні (1917-1941 роки) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т історії України, Укр. акад. істор. наук. – К., 2002. – С. 92-95.

17. Вергунов В.А. Проблеми організації сільськогосподарської дослідної справи на Україні в 20-х – 30-х роках XX століття // Український селянин: Праці Наук.-дослід. ін-ту селянства / НАН України, Ін-т історії України. – Черкаси, 2001. – Вип. 3. – С. 290-291.

18. Вергунов В.А. Академізація вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи: історико-науковий аналіз (до 75-річчя створення Української академії аграрних наук) // Нариси з історії природознавства і техніки: Зб. наук. праць / Центр дослідження наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України, Укр. т-во істориків науки. – К.: Фенікс, 2005. – Вип. 45. – С. 167-182.

19. Вергунов В.А. Основні історичні етапи розвитку та управління аграрною наукою України // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т, ДНСГБ УААН. – К., 2001. – Вип. 6. – С. 29-33.

20. Відчит про роботу Президії ВУАСГН (за період з 1.06.1931 по 1.06.1932 рр.). – ЦДАВО України. – Ф. 1055. – Оп. 1. – Спр. 876. – Арк. 2-7.

21. Народному комиссару земледелия. Докладная записка о состоянии и развитии опытного с.-х. дела дана на Украине и связи его с общенаучной с.-х. работой. – ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 3. – Спр. 419. – Арк. 62.